

BULGARİSTAN'IN NÜFUS ÖZELLİKLERİ (GEÇMİŞTEN- GÜNÜMÜZE)

Gaye ERTİN*

ÖZ

Bulgaristan Avrupa ve Asya arasında kavşak noktasında yer aldığından antik çağlardan itibaren yerleşmeye sahne olmuştur. Tarihsel kaynaklar Bulgar topraklarının ilk sakinleri olarak M.Ö. 2 bin yılının sonlarına doğru Balkan Yarımadası'nın doğu yarısına yerleşen Trakları gösterir. Balkan Yarımadası'nın verimli toprakları göçebe toplulukları buraya çeken önemli bir unsur olmuştur. Bulgarlar Hint-Avrupa dil grubuna ait olan ve 5. ve 6. Yüz-yıllarda Tuna güneyindeki topraklara yerleşen Güney Slavlar ile bir Türk kavmi olan Proto Bulgarların torunlarıdır. Günümüzde Bulgar devletindeki önemli etnik grupları oluşturan nüfus toplulukları da bu dönemde Bulgaristan'a göç etmişlerdir. Bu gruplardan Pomaklar, 15. yüzyılda İslam'ı kabul eden Bulgarların torunlarıdır. Romanlar da Türklerle birlikte, 14. yüzyılda Pers, Suriye ve Mısır yoluyla, Hindistan'dan Bulgaristan'a gelmişlerdir, ama ekonomik ve kültürel gelişim bakımından geride kalmışlardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki sosyo ekonomik değişiklikler, özellikle ücretsiz tıbbi bakım ve çalışma koşullarının iyileştirilmesiyle Bulgaristan'ın ölüm oranı büyük ölçüde düştü. Ancak nüfus içinde yaşlı insanların oranı 1970'lerde yeniden yükselmeye başladı. Bulgaristan'ın nüfus özellikleri gelişmiş ülkelerin demografik yapısına benzerlik gösterir. Doğum ve ölüm oranları düşüktür ve bu nedenle de yaşlı nüfus oranı da yüksektir.

Sonuçta nüfus bu azalma hızı ile devam ederse 2050'de 5.748.061 kişiye düşecektir.

Anahtar Kelimeler: Rodop dağı, Pomaklar, Türk kabileler, Proto Bulgarlar, Balkan Yarımadası, Trakyalılar, Nüfus, Göçmen kabileler

Giriş

Avrupa'nın güneydoğusunda yer alan Bulgaristan 110.879 km² yüzölçümü ile dünyada 105. Avrupa'da ise 16. sırada yer alan orta büyüklükte bir ülkedir. Balkan yarımadasının doğu kesiminde yer alan Bulgaristan hem Balkan hem Tuna, hem de Slav-Ortodoks devleti olarak anılır. Bulgaristan bu üç farklı coğrafi özelliği ile dünyadaki tek ülkedir. Balkan yarımadasında Avrupa'nın en güneydoğu kısmını oluşturması, Güneybatı Asya ve Kuzey Afrika arasında, adeta kavşak noktasında olması gibi bazı özel avantajlara da sahiptir. Asya ve Afrika'ya yakın olması ülkeye ılıman bir karakter kazandırır. Bulgaristan topraklarının Asya ve Avrupa arasında bir geçiş noktası olması sosyo- ekonomik yapısına olumlu etki eder. Ülke bu coğrafi özelliklerinden dolayı antik çağlardan itibaren yerleşmeye sahne olmuş ve Asya ile Avrupa'dan gelen göçmenler Bulgaristan topraklarına yerleşmişlerdir. Yaşam koşullarının elverişliliği Avrupa kıtasının bu bölümünde ani nüfus artışlarına neden olmuştur. Araştırmanın amacı da geçmişten günümüze Bulgaristan'daki nüfus değişikliklerinin ve bu değişikliklerin nedenlerinin araştırmasına dayalıdır.

* Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, gertin@istanbul.edu.tr

Bulgaristan'ın İlk Sakinleri

Tarihsel kaynaklar, Bulgar topraklarının ilk sakinleri olarak M.Ö. 2 bin yılının sonlarına doğru Balkan Yarımadası'nın doğu yarısına yerleşen Trakları gösterir. Yunan tarihçisi Herodot'a (MÖ 5. yüzyıl) göre, Avrupa'da en yüksek nüfusa sahip olan Trakyalılar, Hintlilerden sonra dünyanın en kalabalık ikinci nüfus grubunu meydana getiriyordu¹. Ancak bu dönemde kurulan yerleşmelerin niteliği, kullanım biçimi ve fonksiyonel özellikleri hakkında bir bilgi olmadığı gibi, söz konusu döneme ait nüfus bilgileri de mevcut değildir.

Bulgar topraklarındaki ilk yerleşmelerin Trak kültürü ile ilişkili olduğuna dair bazı kanıtlar vardır. Daha sonra Bulgarlar da Trak kültüründen etkilenmişlerdir. Örneğin Trakya maden işletmeciliğine yansıyan güneş doktrini Bulgar topraklarında keşfedilen değerli Trak hazinelerinin boyama ve dekorasyonunda da dikkati çeker. Trak kültürü yaşam, ekonomi ve politik gelişmelerde de ortak bir görüşe tanıklık etmiştir. Nitekim gevşek zeminli topraklarda kalın bir tabaka altında hükümdarın cesedini korumak için inşa edilen, taş tonozlu kral mezarları, bu kültürün etkisi ile gelişmiştir.²

Balkan Yarımadası'nın verimli toprakları göçebe toplulukları buraya çeken önemli bir unsur olmuştur. Bu verimli toprakların yanı sıra, ülke başta Tuna nehri olmak üzere akarsular bakımından da oldukça zengindir. İyi ürün alabileceği verimli toprakların yanı sıra, suya yakın olma isteği, geçmişte, büyük nüfus topluluklarının Bulgaristan'ı yerleşim yeri olarak seçmesinin nedenleri arasındadır. Nitekim eski Yunanlılar, Makedonlar ve Romalılar burada koloniler kurmuşlar ve bölgenin demografik yapısı üzerine etki etmişlerdir. Ancak Bulgar devletine adını veren, Türk kökenli bir kabile Proto-Bulgarlardır. 4. Yüzyılın ikinci yarısında başlayan Kavimler Göçü esnasında tarih sahnesine çıkan Proto-Bulgarlar, doğuda Azak Denizi sınırındaki topraklarından batıya doğru göçe başlayarak 7. yüzyılda Tuna deltasına yerleşmişlerdir. Slav kabileleri ile Proto-Bulgarların 681 yılında Moesia³ bölgesinde kurduğu birlikle Slav-Bulgar devletinin temelleri atılmıştır. Ancak Bulgarlar zaman içinde Slavlar tarafından asimile edilmiştir. Bu biçimde Bulgar devletine Slav kültürü ve dili hakim olurken, Bulgarlar ise ve yeni devlette isimlerini ve askeri örgütlenmelerini bıraktı. Kurulan bu Bulgar Devletinin dramatik yenilgileri, zaferleri, bölgesel sorunları ve kültürel başarılarla dolu uzun, olaylı tarihi bir geçmişi vardır.⁴

¹ Ralph Field Hoddinott, *The Thracians*. Thames & Hudson, Londra, 1981 s. 151.

² Hoddinott, A.g.e, s.153.

³ Güneyde Balkanlar ve Şar Dağlarına, batıda Drina Irmağına (Drinus), kuzeyde Tuna Nehrine doğuda Karadeniz'e kadar uzanan, Sırbistan, Bulgaristan ve Romanya'nın Tuna Nehrinin güneyindeki toprakları arasında yer alan antik bir Roma eyaleti-).

⁴ Panayot Panayotov, *Istoriya Na Bulgariya*, 1998, Veliko Tırnovo, s. 512.

Ortaçağ-Hristiyanlaşma Süreci Ve Komünist Döneme Kadar Nüfus

Bu süreç nüfus özellikleri bakımından birbirinden farklı üç döneme ayrılır. Bu dönemler şöyle sıralanabilir:

- 1-Ortaçağ-Hristiyanlaşma Süreci:
- 2-Osmanlı Hakimiyetinin Sona Ermesi
- 3-Çağdaş Bulgar Devletinin Kurulması

1-Ortaçağ-Hristiyanlaşma Süreci: Bu dönem birincisi putperestlik (7.-9 yy.) diğeri Hristiyanlık (9.-17 yy) olarak adlandırılan iki döneme ayrılır.

Günümüzde Bulgar devletindeki önemli etnik gruplarını oluşturan nüfus toplulukları çoğunlukla 9. ve 17. yüzyıllarda Bulgaristan'a göç etmişlerdir. Bu gruplardan ilki 15. yüzyılda İslam'ı kabul eden Bulgarların torunları olan Pomaklardır. 16. ve 17. yüzyılda Ukrayna ve Romanya üzerinden Balkanlara inen bu Türk kavmi, önce kuzey Bulgaristan'a daha sonra güneye doğru inerek -günümüzde hala yaşadıkları- batı Rodoplara yerleşmişlerdir Pomakların yüksek alanları seçmesi savunmalarını kolaylaştırırken, diğer etnik gruplarla kaynaşmalarını da engellemiş, geleneksel İslam yaşam tarzıyla dillerini ve giyim kuşamlarını korumalarını sağlamıştır.⁵ Aynı zamanda yerleştikleri topraklar tarım ve hayvancılığa dayalı ekonomik yaşamlarını sürdürmeleri için uygundur.

Yıl	Nüfus
700	1,100,000
1365	2,600,000
1887	3,154,375
1892	3,310,713
1900	3,744,283
1905	4,035,575
1910	4,337,513
1920	4,846,971
1926	5,528,741
1934	6,077,939

Tablo-1 Hristiyanlığın Kabulünden Komünizm Dönemine Kadar Nüfus
Kaynak: (<http://www.nsi.bg/>)

⁵ Kristen Ghodsee, *Muslim Lives in Eastern Europe: Gender, Ethnicity and the Transformation of Islam in Postsocialist Bulgaria*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 2009, s.123.

Romanlar ve Türkler ise, 14. yüzyılda Bulgaristan'a göç etmişlerdir. Fakat bu iki etnik grup ekonomik ve kültürel gelişim bakımından birbirinden farklıdır. Türklerin bölgeye yerleşmesi Osmanlı İmparatorluğunun Bulgar topraklarından hakim olduğu 1396'dan 1878'e yılları arasında gerçekleşmiştir. Osmanlı hakimiyeti sırasında Türkler öncelikle Kırcaali'nin doğu ilçesinde, Şumnu , Silistre , Razgrad (Deli Orman Bölgesi) ve Tırgovişte'nin (Eski Cuma) kuzeydoğu bölgelerine yerleşmişlerdir. Türkler günümüzde de hala ilk yerleştikleri alanlarda tarıma dayalı ekonomik faaliyetlerle yaşamlarını sürdürmektedirler.

Osmanlı döneminde Bulgaristan'ın dini ve etnik kökeni değişmemiştir, çünkü Türkler Bulgarları Türkler ile birleşmeye ya da tamamen İslam dinini kabul etmeye zorlamamıştır. Rodop dağlarındaki nüfus toplulukları (bundan sonra Pomaklar olarak anılacaktır) ve kuzeybatıdaki bazı Katolik topluluklar hariç, Bulgar toplumu kiliseye bağlı olarak yaşamıştır.

15 ve 16. yüzyılda Türk yetkililer, batı Katolik kilisesinden kaçan mülteci Musevilerin göçüne izin vermiştir. Çoğunluğu Konstantinapol ve Selanik'e yerleşen Musevilerin bir kısmı da Bulgar kasabalarına yerleşmişlerdir. Bu biçimde ülke içinde genellikle İspanya'dan yeni gelenler ile daha önce yerleşmiş bulunanların karışımı olan, küçük bir Musevi topluluk ortaya çıkmıştır.⁶

2-Osmanlı Hakimiyetinin Sona Ermesi: Bu dönemde Bulgaristan'dan Türkiye'ye yönelik büyük bir Türk göçü gerçekleşmiştir. Osmanlı devleti zamanında Türkler Bulgaristan'ın hemen her yerinde çoğunlukta olmasına rağmen 93 harbi olarak bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşından sonra bütün Balkanlar, Rumeli ve özellikle Bulgaristan'dan yüz binlerce Türk çok zor şartlarda Türkiye'ye göç etmiştir. Bu sebepten Balkanlar ve Rumeli'nin bazı bölgelerinde hiç Türk kalmadığı gibi pek çok yerlerde de azınlık durumuna düştüler. Bu tarihin ardından sırasıyla 1879-1880 arasında, 1884'de (600 bin Türk), 1893 – 1902'de (70.603) Bulgaristan'dan Türkiye'ye büyük miktarda Türk göç etmiştir.

3-Çağdaş Bulgar Devletinin Kurulmasıyla Başlayan Süreç: Osmanlı İmparatorluğundan bağımsızlığını kazandığı ve 1878'de Bulgar devletinin kurulmasıyla başlayan süreçte ülkeye çeşitli ülkelerden göçler olmuştur. Bu dönemdeki göçlerin genel eğilimi yeni imar edilen Bulgar devletini modernleştirmek ve askeri anlamda güçlendirmektir. Nitekim Osmanlı Devletinin Bulgaristan'dan çekilmesinin ardından ülkeye yerleşen Rus askerleri Berlin Kongresi sonrasında Bulgaristan'dan ayrılmışlar, fakat Bulgar ordusu ve devlet kurumlarının oluşumunu desteklemek için bazı üst düzey Rus yöneticiler Bulgaristan'da kalmıştır. General Leonid Sobolev, 1882-1883 arasında Bulgaristan başbakanı olarak görev yapan Alexander Golovin ve Sofya'nın ilk belediye başkanı Piotr Alabin ve birçok Rus subay ve generalleri dahil olmak

⁶ P.L., İnciyan, Hrand Andreasyan, "Osmanlı Rumeli'sinin ve Tarihi ve Coğrafyası", Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, 4-5,1975-1976, Edebiyat Fakültesi Basımevi, s. 101-152.

üzere çok sayıda uzman ve görevli bu dönemde Bulgaristan'da kalan yöneticilerden bazılarıdır.⁷ Gelecekte Bulgar-Rus ilişkilerinin gelişmesi, Slav kültürünün ülkeye hakim olması ve daha sonraki Komünist dönemde Rusya ile olan organik bağın oluşması kuşkusuz bu dönemde kurulan ilişkinin sonuçlarıdır. Ancak Rusya'da kalan Rus yöneticilerin hepsi 1886 yılında Bulgar-Rus ilişkilerinin bozulmasından sonra Bulgaristan'ı terk etmişlerdir. Rusların ardından yabancı uzmanlar, girişimciler, öğretmenler, işçiler ve misyonerlerden oluşan pek çok kişi Bulgaristan'a gelmeye başlamıştır.

Beş yüzyıl süren Osmanlı yönetimin ardından, yeni bir ülkenin inşasına yardımcı olmak amacıyla başlayan bu göç hareketi 1878 yılında Bulgaristan Prensiğinin kurulmasıyla canlanmıştır. Tarihçi, ressam, diplomat ve mimarlar arasında çoğunlukla Çek ve Slovaklar çoğunluktadır. Ayrıca Bulgaristan'ın kuzey bölümündeki Voyvodova, İvrice-Vratsa-, Martvitsa ve Gorna Mitropolia, Brashlyanitsa gibi köylere Ruslar, Protestan Almanlar ve Avusturya-Macaristan'ının Katolik mezhebine dahil olan gruplar yerleşmiştir. Yahudiler, Macarlar, Sırp ve Karadağlılar ise kuzeydoğu Bulgaristan'daki birkaç köyde ikamet etmişlerdir.

Çoğunlukla Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'den gelen Katolik ve Protestan misyonerler ise dine verilen nispi özgürlük sebebiyle misyonlarını kurmak amacıyla kısa ya da daha uzun süreli olarak Bulgaristan'a gelmişlerdir.

İkinci büyük göç hareketi ise Rusya'daki Sosyalist Devrim sırasında Kızıl Ordu ile savaşıyan Beyaz Ordunun yenilmesinin ardından aristokrat ve varlıklı Ruslar, Ukraynalılar, ve Beyaz Ruslar ile Rusya İmparatorluğundaki diğer halkların geçici veya devamlı olarak Bulgaristan'a göç etmesiyle yaşanmıştır.

Çağdaş Bulgar tarihinde bu ülkeye yönelik bir göç hareketi de Ermenilerle yaşanmıştır. Ermenilerin Bulgaristan'a yerleşmeleri 1890'da başlamış ve 1915 olayları sonrasında daha da artmıştır.

Komünist Dönemde Nüfus Ve Göç Politikası

Bulgaristan'ın komünist dönemdeki demografik özellikleri incelendiğinde nüfusun düzenli bir biçimde arttığı görülür. Bu artıştaki en önemli etken komünist yönetimin getirdiği sosyo ekonomik değişikliklerdir. Ücretsiz tıbbi bakım, çalışma koşullarının iyileştirilmesi, çocukların ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılanması bu etkenler arasında sayılabilir. Bu dönemdeki nüfus artışında, doğum oranından ziyade ölüm oranının azalmasının da payı büyüktür. Nitekim 1970'lerde yaşlı insanların sayısı yükselmeye başlamıştır. Bu dönemde ülkede bebek ölüm hızı sağlık koşullarının iyileştirilmesiyle azalmıştır. Ancak doğum oranı düşük olduğu için nüfus da fazla artmamıştır.

⁷ Raymond Detrez, *Historical Dictionary of Bulgaria* (2nd ed.) Scarecrow Press, Lanham, 2006, s. 542.

II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında ülkeye yönelik nüfus hareketleri dikkati çeker. Nitekim hükümet Bulgaristan'ın savaş müttefiki Nazi Almanya'sının muhalif sözlerine ve taleplerine rağmen sınır dışı edilen 50 bin Yahudinin tamamını kabul etmiş, fakat savaş sonrasında bunların yaklaşık 48 bini İsrail'e göç etmiştir⁸.

Bulgaristan'a yönelik küçük bir göç dalgası Sosyalist rejim sırasında (1944-1989) yaşanmıştır. Çok sayıda yabancı öğrencinin Bulgaristan üniversitelerine eğitim almak için gelmesi ve çoğunun daha sonra buraya yerleşmesi bu dönemdeki göç hareketlerinden biridir. Bu vesileyle Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku ülkelerinin vatandaşlarıyla çoğu Bulgar evlenmiştir.

Yıl	Nüfus
1946	7,029,349
1956	7,613,709
1965	8,227,966
1975	8,727,771
1985	8,948,649

Tablo 2: Komünist Dönemde Nüfus Kaynak: (<http://www.nsi.bg/>)

Komünist dönemdeki en büyük nüfus hareketi ise Türk azınlığın çeşitli tarihlerde Türkiye'ye yönelik olarak gerçekleştirdiği göç hareketleri olmuştur. Bu göç hareketlerinin ilki 30 Ağustos 1950 tarihinde Bulgar hükümetinin Türkiye'ye bir nota vermesi, ardından 250 bin kişiyi Türkiye'ye göndermesiyle gerçekleşmiştir. 1969 -1978 tarihlerinde ise yakın akraba göçü adı altında parçalanmış ailelerin birleştirilmesi amacıyla Türk Bulgar ikili beyannamesinin yayınlanmasıyla binlerce Türk anavatanına dönmüştür. Bulgar hükümetinin asimilasyon politikasının bir sonucu olarak en büyük kitlesel göç hareketi ise 1989'da yaşanmıştır. Nitekim Mayıs, Haziran, Temmuz aylarında 345.960 (82.390 aile) kişi Türkiye'ye göç etmiştir. Bunu 1991-1994 yılları arasında 120 bin kişinin göçü izlemiştir. Bu büyük göç hareketinin ardından Türklerin yaşadığı köylerin tamamı boşalmış, hatta tarım alanında çalışanların sayısının azalması ülkeye yetişen tarımsal ürünlerin azalması biçiminde yansımıştır. 29 Aralık 1989'da Türklere Türkçe adlarını alma, ibadet yapma ve Türkçe konuşma hakkının tanınmasının ardından Türkiye'ye göç eden 150 bin kadar Türk 1990'larda tekrar Bulgaristan'a geri dönmüştür⁹.

Komünist dönemde kırsal alanlardan büyük kasaba ve şehirlere yöne-

⁸ Michael Bar Zohar, *Beyond Hitler's Grasp: The Heroic Rescue of Bulgaria's Jews*, Adams Media Corporation, 1998, s. 194.

⁹ Ali Eminov, *Turks and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, New York, Routledge, 1997, s.98.

lik iç göçler de olmuştur. Bu göçler sonucunda 1949-1999 arasındaki 50 yıllık dönemde, Sofya nüfusu iki kat; Filibe (Plovdiv) nüfusu dokuz kat, Rusçuk ve Varna'nın nüfusu ise on bir kat artmıştır.

Komünist dönemde şehirlerde yaşayanlar ülkenin nüfus yapısının değişmesine önemli katkıda bulunmuştur. Çünkü şehirlerde yaşayanların büyük bir kısmı, çocuk doğurma çağındaki genç işçilerden oluştuğundan kasaba ve şehirlerin nüfusu doğal yollarla da artmıştır. Gerek köylerden şehirlere olan göç gerekse doğal nüfus artışı şehirlerdeki nüfusun niçin katlamalı bir biçimde arttığını da kanıtlar. Buna karşılık kırsal kesimde nüfus azalması hem yaşlı nüfusun fazla olması nedeniyle ölüm oranlarının yüksek, doğum oranlarının düşük olması, hem de şehirlere yönelik göçlerin bir sonucudur.

1989 Sonrası Yeniden Yapılanma Döneminde Nüfus

1989'da baskıcı sosyalist sistemin yıkılması ve çok partili demokratik rejime geçilmesi halk üzerinde psikolojik olarak bir rahatlama sağlamıştır. Çünkü yeni sistem insan hakları, azınlık hakları, sanat, basın ve yayın özgürlüğü, ekonomik girişimcilik gibi pek çok alanda kişisel hak ve özgürlüklerin genişlemesini sağlamıştır. Ancak bu geçiş döneminin sancılı süreci nüfus istatistiklerine nüfusun azalması biçiminde yansımıştır. Komünist dönemde başlayan nüfus azalması süreci bu dönemde daha da artmış, hatta ülke tarihinin en düşük doğum oranı (1997 %0 7,7) 1996-1997 döneminde kaydedilmiştir.

Doğum oranlarının azalmasında insanları psikolojik olarak etkileyen toplumsal ve ekonomik koşullar önemli bir oynar. Tüm sosyalist bloku ülkelerde olduğu gibi 1990'lı yıllarda yaşanan şiddetli ekonomik ve siyasi krizden Bulgaristan da etkilenmiş ve ülkede yaşanan sosyo ekonomik kriz demografik yapıya yansımıştır. Nitekim 1990'ların ilk yarısında başlayan ekonomik bozulma ve ailelerin hazırlanan ekonomik programlara olan güven, istihdam ve gelecek belirsizliği, halkın yoksullaşması çocuk sahibi olma isteklerini kırmıştır. Çünkü bu kriz döneminde gelir düzeyi azalmış, işsiz sayısı yoksulluk oranı yükselmiş, sosyal sınıflar arasındaki gelir düzeyi arasındaki fark artmış, eğitim ve sağlık hizmetlerinde önemli aksamalar yaşanmıştır¹⁰. Ekonomik kriz tüm toplum üzerinde derin yaralar açarken Romanlar (Çingeneler), Pomaklar ve Türkler gibi azınlıklar bu sosyo- ekonomik krizden en fazla etkilenen gruplar olmuşlardır.

Diğer taraftan uzun baskıcı sosyalist rejim boyunca insanların sanayi, askeri ve tarımsal alanlara zorunlu olarak yerleştirilmeleri bu insanların psikolojik bakımdan çocuk sahibi olmalarını engellemiştir. Komünizmin sona erme-

¹⁰ John Bell, "Democratization and Political Participation in 'Post-Communist' Bulgaria," *Politics, Power, and the Struggle for Democracy in South-East Europe*, Ed. by Karen Dawisha and Bruce Parrott, Cambridge: Cambridge University Press, 1997, s. 353-402.

sinin ardından yüzünü Batıya çeviren Bulgar halkı bu kez Batı ülkelerini taklit ederek hiç veya az çocuk sahibi olmayı tercih etmiş bu da nüfusun Komünizm sonrası süreçte azalmasını tetiklemiştir. Evlilik oranlarının azalması, evlilik yaşının yükselmesi, kürtaj ve boşanmalardaki hızlı artış, kentli yaşam tarzının yaygınlaşması gibi toplumsal beklentilerin farklılaşması da nüfus azalmasını destekleyen sürecin sebepleri arasındadır.¹¹

1960'lı yılların ortasından itibaren ortalama yaşam süresinin uzaması yaşlı nüfus sayısının artmasını sağlamıştır. Buna paralel olarak yaşlı nüfusun ölüme daha yakın olması ülkedeki ölüm oranlarını arttırmış ve nüfusun azalmasına neden olmuştur.

Bulgaristan'da nüfus azalmasının üçüncü nedeni yurt dışına olan göç hareketidir. Ocak 2007 tarihinde AB üyesi olmasının ardından Batı Avrupa ülkelere yönelik göç hareketi başlamıştır. Bulgar yöneticilerin bu konuda duydukları en büyük kaygı yüksek oranda kalifiye eleman kaybıdır. Göçmen nüfusun çoğunluğu yakın ülkelere (*eski Yugoslavya'da 1. 2 milyon, diğer Balkan ülkelerinde, 800 bin ve eski Sovyetler Birliği'ne 500 bin*) ve komşu Yunanistan'a (*200 binden fazla*) yönelmiştir. Daha küçük sayılardaki Bulgar nüfusu ise Amerika Birleşik Devletleri (*120 bin -100 bin*), Kanada (*100 bin*), Arjantin'de (*18 bin*) ve Avustralya (*15 bin*) kadar gitmiştir.¹²

1989'da komünizmin yıkılmasının ardından Bulgaristan'a Çin, Arap, Rus, Ukraynalı, Türk, Vietnamlı, Arnavut, Ermeni ve bazı Afrika ülkelerinden gelenler olmuştur. Bu göç hareketinde 1 Ocak 2007 tarihinde AB üyesi olmasının da etkisi vardır. Çünkü AB üyeliğinin ardından ülkeye Afganistan, İran, Irak, Sahra-altı Afrika ve Ermenistan'dan gelenlerin sayısı artmıştır. Fakat ülkenin üyeliğinin yeni olması mülteci statüsü verilmesi sırasındaki prosedürlerin yavaş işlemesi ve AB ortalamasına göre düşük yaşam standardı göçmen sayısının diğer Avrupa ülkelerine göre daha alt seviyede kalmasına neden olmuştur.

Son on yıl içinde Rusya, Ukrayna, Türkiye, Çin, Bosna-Hersek ve özellikle Suriye ve Lübnan gibi Ortadoğu ülkelerinden gelenlerin açtığı özel işletmelerin sayısındaki artış da dikkat çekicidir. Ayrıca son on yılda Rus, Ukraynalı, AB'li ve ABD'li vatandaşlar hem Karadeniz sahillerinde hem de iç kesimlerde yazlık almaya başlamışlardır.

Yıl	Nüfus
1989	9,009,018
1992	8,487,317
2001	7,932,984
2011	7,364,570

¹¹ J. Bell, age, s. 357.

¹² (<http://www.nsi.bg/>)

2014	7,205,677
2015	7.186.893
2017	7.101.510

Tablo- 3 1989 Sonrası Yeniden Yapılanma Döneminde Nüfus Kaynak: (<http://www.nsi.bg/>)

Son resmi verilere göre Bulgaristan'da ikamet eden yabancıların sayısı 66.806'dır. Bu yabancılar arasında Rusya (21.309) ve Ukrayna'dan (5.350) gelenler büyük çoğunluğu oluşturur, ayrıca Makedonya Cumhuriyeti (4.375), Türkiye (3.828) ve Moldova'dan (2.203) gelenler de vardır. Bu sayıya Bulgar vatandaşlığına geçen veya kaçak olarak ülkeye giren göçmenler dahil değildir¹³

2011 yılında Suriye İç Savaşı başladıktan sonra, Bulgaristan'a yönelik mülteci sayısında artışlar kaydedilmiştir. Özellikle Suriyeli mültecilerin sayısı oldukça fazladır. Suriyeli mülteci aileler dışında, Cezayir, Fas, Tunus, Mali, Nijer, Nijerya, Çad, Eritre, Somali, Afganistan, Pakistan, İran ve Irak gibi ülkelerden gelen çok sayıda kaçak göçmen de vardır. Bu göçmenlerden özellikle erkekler Bulgar-Türk sınırından illegal yollarla geçtikten sonra Bulgaristan'a girmekte buradan da başka Avrupa ülkelerine yönelmektedirler.

Günümüzdeki Demografik Yapı

Bulgaristan'ın nüfus özellikleri gelişmiş ülkelerin demografik yapısına benzerlik gösterir. Doğum ve ölüm oranları düşüktür ve bu nedenle de yaşlı nüfus oranı da yüksektir. Nüfusunun halen %18.5'u 65 yaş ve üzerindedir. Ancak, gelişmiş ülkelerden, ölüm oranlarının yüksek (%14.4), ortalama ömrün düşük olması (ortalama ömür 74.39 yaş; erkekler 71.05, kadınlar 77.93 yaş) ile ayrılır. Sosyal ve ekonomik krizin yarattığı kaos ortamı özellikle erkek ölüm oranlarının yüksek olmasına ve ortalama yaşam süresinin kışalmasına neden olmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre erkekler arasındaki içki ve sigara kullanımının yüksek olması, güvenilir olmayan iş koşulları ve sağlık hizmetlerinin azalması ölüm oranının yüksek olmasının başlıca nedenleridir.

Kadın nüfusunun payı dünyanın çoğu ülkesinde olduğu gibi, Bulgaristan'da da erkeklerden fazladır. Nüfusun %52.2'si kadın, %47.7'si erkektir. Fakat bu değer yaş gruplarına göre değişir. Toplam nüfus içinde kadınlar erkeklerden yaklaşık olarak 304.692 kişi fazla olmalarına rağmen, 0-14 yaşları arasında erkekler kadınlardan daha fazladır (*erkekler yaklaşık 32.339 bin kişi fazla*). Bu görünüm 15-64 yaşları arasında kadınların lehine (*kadınlar 15.487 kişi fazla*) olmak üzere değişir. Yaş grupları arasındaki en büyük fark da yine 65 yaş ve üzerindeki yaş gruplarında görülür. Nitekim bu yaş grubunda erkek sa-

¹³ (<http://www.nsi.bg/>)

yısının hemen hemen bir buçuk katı daha fazla olan kadın nüfusu dikkati çeker.

Ülkede doğurganlık oranı sürekli bir düşüş göstermektedir (%o 8.92). Bir kadın ortalama 1.45 çocuk dünyaya getirir. Oysa nüfusun artması için çocuk yapabilecek yaşta kadın başına düşen çocuk sayısı 2.06 olmalıdır¹⁴. Kadın başına düşen çocuk sayısı etnik gruplar arasında da farklılık gösterir. Türkler, Pomaklar ve Çingeneler gibi birkaç etnik grupta kadın başına düşen çocuk sayısı 2.4 ile 3.5 arasında değişmektedir. Türk, Çingene, Pomak gibi azınlıkların doğum oranlarının daha yüksek olmasında dini inanç, gelenek, görenekler ve Hıristiyan toplumdaki farklı olan aile yaşamı gibi sosyo-kültürel özellikler etken olmuştur. Bu nedenle Müslümanların çoğunlukta olduğu Kotel, Kaynarca, Yablanitsa Deliorman, Rodop Dağları ve Dobruca gibi alanlarda nüfus artış hızı yüksektir.¹⁵

Ülkenin günümüzde karşı karşıya kaldığı en önemli demografik sorunlarından biri Bulgar nüfusunun azalmasıdır. Eğer Bulgar nüfusu bugünkü hızıyla azalmaya devam ederse 60 yıllık bir zaman içinde kendi ülkelerinde azınlık durumuna düşeceklerdir. Bu duruma engel olmak için Romanya, Makedonya, Ukrayna, Rusya, Moldavya, İsrail ve Yunanistan gibi ülkelerde yaşayan Bulgar kökenli vatandaşların ana vatana davet edilmeleri düşünülmektedir.¹⁶

Bulgar nüfusunun azalması ülkenin uzun yıllardan beri en önemli sorunlarından biri olan etnik nüfusun dağılımını da değiştirecektir. Çünkü ülkede azınlık durumunda olan Müslümanların ve Türklerin sayıları Bulgar nüfusundan fazla olacaktır. Nitekim 1989'dan günümüze kadar ortalama nüfus artış hızı % 0,83 iken, bu değerler Müslümanların yoğunlukta olduğu bölgelerde ülke ortalamasının çok üzerindedir. Örneğin Kırcaali'de artış oranı %3 dolayındadır. Müslümanların nüfus artış hızı yüksek olmasına rağmen yoğunlukta oldukları Deliorman ve Rodoplar bölgelerinde nüfus artış hızı (%o6 ile %o10 arası) beklenenden daha düşüktür. Bunun sebebi Türkiye'ye göç edilmiş olmasıdır. Doğum oranlarının en yüksek olduğu alanlar İslimiye (İslimiye-Sliven- %o12.0), Sofya (%o10.59) ve Eski Cuma (Tirgovişte- %o10.2)'dir. Ülkede doğum oranının düşük olduğu alanlar Vidin (%o7.2) ve Paşmaklı'dır (Smolyan-%o6.6).

Doğum oranının düşmesinde şehirleşmenin hızlanması, şehirde yaşayan ailelerin daha az çocuğa sahip olmak istemelerinin de etkisi vardır. Nitekim şehirlerde kadınların büyük bir kısmının tam zamanlı (full-time) işlerde ça-

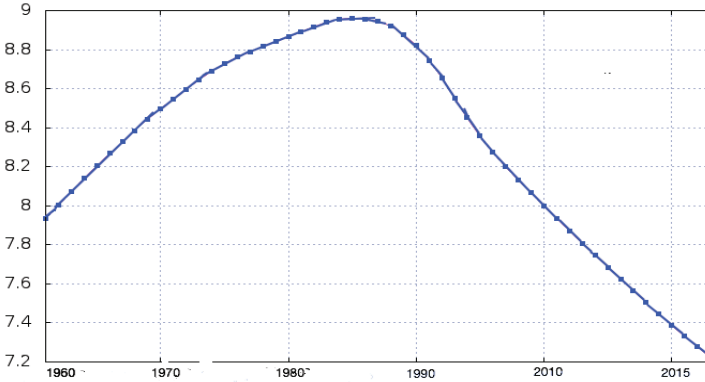
¹⁴ Erol Tümertekin, Nazmiye Özgüç, "Beşeri Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekân", Çantay Kitabevi, İstanbul, 2014, s.48.

¹⁵ Chavdar Mladenov, Emil Dimitrov, "Depopulatsiyata - Osnoven Geografski Problem na Demografskata Kriza v Bulgariya", *Evropeyskoto Bideshte na Bulgariya i Razvitiето na Naselenieto*, Sofiya: Tsentar za İzsledvane na Naselenieto pri Bilgarskata Akademiya na Naukite, 2005, Sofiya, s. 21.

¹⁶ Nikolay Slatinski, "Natsionalnata Sigurnost i Demografskite Problemi na Bulgariya", *Spisanie Mejdunarodni Otnosheniya*, Godina XXXV, Knijka 1, 2006, Sofiya, ss. 30-54.

lışması çocukların bakımına daha az zaman ayırabilmeleri anlamına gelir. Bu durum tek çocuk tercih etmelerine sebep olmakta veya çocuk sahibi olma isteğini azaltmaktadır.

Şehirleşmenin hızlanması gelenek ve göreneklerin değişmesinde etken olmuş pek çok gelenek gibi çok çocuk özellikle erkek çocuk sahibi olma isteği de önemini kaybetmiştir. Geçmişte, Bulgaristan, tarım toplumu olduğu için toprakta çalışacak büyük ailelere gereksinim vardı, bu nedenle tarım toplumunda çocuk nimet olarak görülürken şehir yaşamında ekonomik zorluklar nedeniyle çocuk adeta bir yük haline dönüştü. Tarım toplumundan şehirliliğe geçiş geleneksel ataerkil toplum yapısının değişmesi, eğitim düzeyinin yükselmesi gibi etkenler Bulgar hanımların % 75'inden fazlasının tek çocuk istemelerinin ana nedenleri arasındadır. Ülkede Jivkov döneminde kürtaja sıkı kısıtlamalar getirilmesi, on altı yaşın altındaki çocuklar için aile yardımı sağlanması, 1990'da yaş sınırının eğitimine devam eden çocuklar için on sekize yükseltilmesi, ülkede doğum oranlarının artmasını sağlamamıştır.

Şekil 1: Bulgaristan'da 1960-2016 Yılları arasında Nüfus

Bulgaristan %14.3'lük ölüm oranı ile dünyada ölüm oranının yüksek olduğu ülkeler arasında 6. sırada yer alır. Bu oranın artmasında ortalama yaşam süresinin uzaması ve nüfusun yaşlanması etkili olmuştur. Fakat asıl olarak komünizm sonrası yaşanan politik ve ekonomik kriz, işsizlik, enflasyon, özelleştirme gibi aileleri ekonomik bakımdan zorda bırakan koşullar, sağlık hizmetlerinin kötüleşmesi, gibi yaşam standardını düşüren etkenler de ölüm oranlarını arttırmıştır.¹⁷ Tüm dünyada olduğu gibi erkeklerin ölüm oranı (%o15.9) kadınlara (%o14.0) göre daha yüksektir. Genel olarak ülkede 1.000 kadına karşılık 1.078 erkek ölmektedir. Bu veriler ülke genelinde ölüm oranlarının cinsiyete

¹⁷ Rumen Penin, Toni Traykov, Mariana Sultanova, *Geografiya na Balgariya*, 2002, Sofiya.

göre farklılaştığını göstermektedir. Kırsal alanlarda ölüm oranı (%21.6) kent- sel alanlara göre (%12.5) daha yüksektir. Ölüm oranının en yüksek olduğu ilçeler Vidin (%23.2), Kutlu Viçe –Montana- (%21.4) ve Köstendil (*Kyustendil*- %19.1)'dir. Burada ölüm oranının yüksek olmasının nedeni en yüksek yaşlı nüfusuna sahip yerleşim alanları olmalarıdır. Daha genç nüfus oranına sahip Kırcaali (%11.6) ve Sofya (%11,9), Blagoevgrad (%12.1) ve Varna'da (%12.1) ölüm oranları daha düşüktür.¹⁸

Bulgaristan nüfus yapısındaki etnik ve dinsel farklılık doğum oranlarında olduğu gibi ölüm oranlarında da kendini göstermektedir. Örneğin, Müslüman- ların çok az olduğu Kuzey Batı Bulgaristan'ın il ve ilçelerinde ölüm oranları en yüksek düzeyde olup % 30'u aşarken, Müslümanların yoğun olarak yaşadığı Deliorman ve Rodop bölgelerindeki ilçelerde (*Cebel, Garmen, Satovça, Çer- nooçene*) ise bu oranlar % 6 ile %10 arasında değişmektedir. Bunun sebebi ise Müslüman olmayan nüfus içinde sigara ve alkol tüketiminin daha yüksek olmasıdır.

1990'larda komünist sistemin ağırlaşan ekonomik koşulları sağlık hiz- metlerine ayrılan harcamaları da kısıntıya götürmüş bu ise tıbbi araştırma ve eğitim kalitesinde ciddi düşüklüğe sebep olmuştur. 2000'lerin ilk yılları tıp ve paramedikal alanda yürütülen tıp eğitiminin özellikle sağlık personelinin eğitimini hızlandırmak ve komünist sistemden kaynaklanan sıkıntıları aşmak- la geçmiştir. Nitekim sağlık hizmetleri 1999'dan sonra değişmiş, komünist dönemden miras kalan ve ağır işleyen sağlık sistemi yenilenmeye başlamıştır. Bu yeni dönemde yaklaşık 258 hastane açılmış, sağlık harcamaları 2 yıl içinde %3.8'den, %4.3'e çıkmıştır. Bugün için ülke sağlık giderleri açısından dünyada 71. sıradadır. Uzmanlar bu rakamın sağlık için yeterli olmadığını belirtmekte- dir. Çünkü her 1.000 kişiye 3.4 doktor, 3.9 hemşire ve 0.5 ebe düşmektedir. Bu rakamlar ülkede sağlık personeli sıkıntısı olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

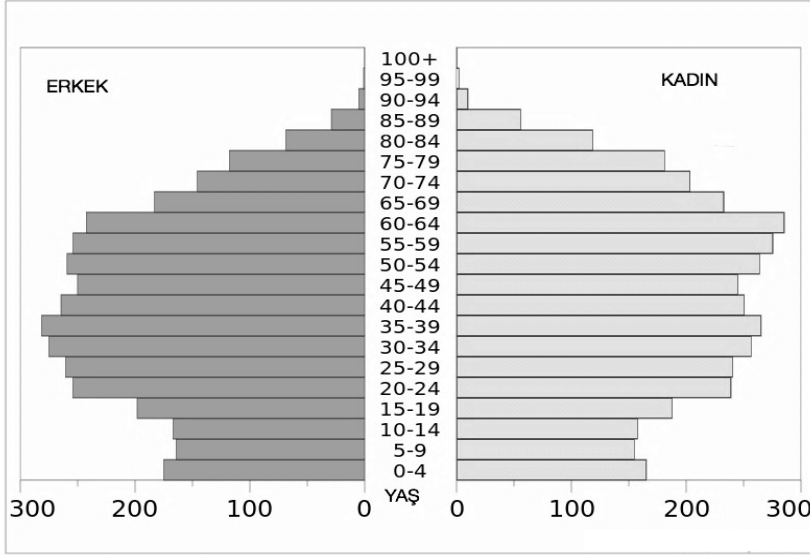
Ülkede doğal ölüm oranları arasında kardiyovasküler hastalıklar kanser ve solunum yolu hastalıkları ilk sırayı oluşturur. 2000'li yılların başında HIV virüsü taşıyıcısı % 0.1, olmasına rağmen kısa sürede rapor edilen yeni vaka sayısı hızla artmış, 2005'te yaklaşık 86, yeni vaka kaydedilirken, 2006'da 600, günümüzde sayı 1.160 HIV pozitif kişiye ulaşmıştır.

Nüfusun Dağılışı Ve Yoğunluğu

Bulgaristan'ın coğrafi yapısındaki çeşitlilik nüfusunun dağılımına etki eder. En yoğun nüfuslu alanlar Tuna Ovası, Yukarı Trakya Havzası, Burgaz Ova- sı ve güney-batı Bulgaristan'ın dağları arasındaki havzalardır. Düşük yoğun- luklu alanlar ülkenin doğu ve güneydoğu kısmında Istranca, Dobruca bölgeleri ve yüksek dağlık alanlardır.

¹⁸ (<http://www.nsi.bg/>).

Ülke nüfusunun %22,9'u ise kuzey, kuzeybatı bölümde toplanmıştır. Orta kuzey (853.468 bin veya %11.6) ve kuzeybatı bölgeleri (836.601 bin veya %11.4) ülkenin orta derecede nüfus yoğunluğuna sahip olan bölgeleridir. Ancak tüm bu bölgelerin ortak özelliği nüfus azalmasıdır. Nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu güney batı bölgesinde nüfus azalması ülke ortalamasının altında (%0.2) nüfus yoğunluğunun en az olduğu kuzeybatı bölgesinde (%1.6) ise en yüksek orandadır.

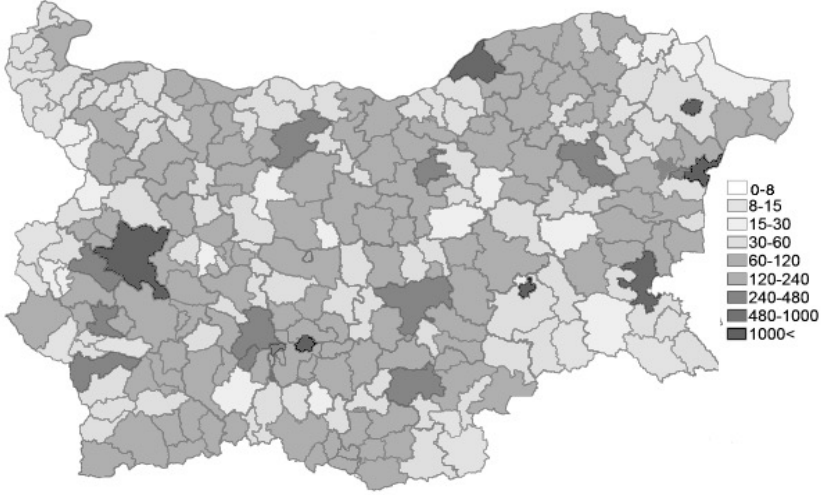

Şekil 2: 2016 yılı verilerine göre Bulgaristan'da yaş gruplarına göre kadın ve erkek sayısı

Sonuç

Bulgaristan'da geçmişten günümüze nüfus özelliklerini oluşturan birkaç dönem ayırt edilir. Bu dönemler şöyle sıralanabilir:

1 - Ortaçağ ve Hristiyanlaşma süreci: Söz konusu süreç bugünkü etnik yapıyı oluşturan nüfus gruplarının (*Türkler, Romanlar, Pomaklar ve Makedon-yalılar*) ülkeye yerleştiği dönemi kapsar. Ayrıca ülkeye adını veren ve en büyük etnik grup olan Bulgarlar da yine 5. ve 6. yüzyıllarda ülkeye yerleşmiştir.

Şekil 3: Nüfus Yoğunluğu (<http://www.nsi.bg/>).

2- Osmanlı Hakimiyeti ve Hakimiyet Sonrası: Bu dönemde azınlık ve dini gruplar ayrımsanmış, ancak huzur içinde bir arada yaşamışlardır. Osmanlı hakimiyetinin olduğu yıllarda pek çok Türk Bulgar topraklarına yerleşmiş, Osmanlı hakimiyetinin sona ermesinin ardından da tekrar kendi ülkelerine geri dönmüştür.

3- Çağdaş Bulgar Devletinin Kurulduğu Yıllardan Komünizme Kadar: Genel olarak eğitim dönemi olarak adlandırılan bu süreç yeni Bulgar devletinin hayatın her alanında modernleşirmesine destek vermek için hem Avusturya-Macaristan ve Rusya'dan, hem de İsviçre, Almanya, İtalya, Fransa, ABD ve diğer Avrupa ülkelerinden yabancıların geldikleri süreci kapsar.

4- Komünist Dönem: Komünist dönemde şehirleşme nüfus yapısı üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Şehirlerde yaşayanların büyük bir kısmının çocuk doğurma çağındaki genç işçilerden oluşması kasaba ve şehirlerin nüfusunun doğal yollarla artmasını sağlamıştır. Buna karşılık kırsal kesimde yaşlı nüfusun yaşaması doğum oranlarının düşük, ölüm oranlarının yüksek olmasına dolayısıyla kırsal kesimde nüfus azalmasına neden olmuştur.

5- Komünizm sonrası- günümüz: Günümüzde Bulgaristan'da 7.101.510 kişi yaşar. Ancak nüfusu beklendiği gibi yıllar içinde artış göstermemiş, hatta yakın yıllarda giderek düşmüş ve -0.83 gibi negatif bir değer kazanmıştır. Nüfus bu azalma hızı ile devam ederse 2050'de 5.748.061 kişiye düşecektir.

Özellikle 1960'lı yıllardan itibaren Batı Avrupa ülkelerinde farklı fikir akımlarının ortaya çıkması, evlilik dışı ilişkilerin artması, cinsel özgürlüğün yaygınlaşması, kürtajın serbest hale gelmesi ve çocuk sahibi olmayı istemeyenlerin sayısındaki artış bu nüfus azalmasının toplumsal etkileri arasındadır. Nitekim 1967'de ortalama çocuk sayısı 2'ye düşmüş, fakat esas olarak 1987'den itibaren çocuk sahibi olma sayısı azalmış 1 veya hiç çocuk sahibi olmama şekline dönüşmüştür. Bunun en önemli sebebi Batı Avrupa'daki toplumsal değişimin Orta ve Doğu Avrupa'daki eski sosyalist ülkelere dolayısıyla Bulgaristan'a daha geç yansımalarıdır.¹⁹

Bulgaristan'da hiç kimsenin yaşamadığı 172 yerleşim yeri bulunmaktadır. Özellikle Palanka (Gabrovo), Tırnova ve Kırcaali bölgelerindeki insansız yerleşim bölgelerinin sayısı yüksek değerdedir. Yerleşim bölgelerinin 1.130'unda veya %21.4'ünde insan sayısı 1-49 kişi arasındadır. Nüfusu 100 binden fazla olan yedi yerleşim biriminde ülke nüfusunun %34'ü yaşar.

Ülke nüfusunun (%53.9) yarısından fazlası güneybatı güney ve orta bölgelerinde yaşar. Bu bölgelerin nüfusları sırasıyla 2.132 bin (%29.0) ve 1.471 bin (%24.9) kişiden oluşur. İkinci sırayı ülke nüfusunun (%27.8)'ini oluşturan güneydoğu (1.067 bin veya % 14.7) ve kuzeydoğu bölgeleri (961.965 bin kişi ya da % 13.1) alır.

Bulgaristan'ın coğrafi çeşitliliği nüfusunun dağılımına yansımaktadır. En yoğun nüfuslu alanlar, Tuna Ovası, Üst Trakya Havzası, Burgaz Ovası ve güneybatı Bulgaristan'daki havzalardır. En düşük yoğunluk gösterdiği alanlar ise ülkenin doğu ve güneydoğu kesiminde Istranca ve Dobruca gibi daha yüksek dağlık bölgelerdedir.

Kentleşme demografik yapıyı etkilemeye devam etmektedir; kentsel nüfusun büyük bir kesimi, genç, çalışan ve doğurganlık çağındadır, bu da kasaba ve şehirlerin doğal yollarla büyümesine neden olmaktadır. Köylerde daha yaşlı yetişkinler kaldığı için doğum oranı daha düşük ve ölüm oranı da daha yüksektir. Bu etkiler, nüfusun kırsal alanlardan şehir merkezlerine yönelmesini kuvvetlendirir.

¹⁹ Emin Atasoy, "Postsosyalist Dönemde Bulgaristan'da Yaşanan Demografik Kriz ve Yansımaları", Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8, 12, s.19.

DEMOGRAPHICAL CHARACTERISTICS OF BULGARIA (FROM PAST TO PRESENT)

ABSTRACT

Since ancient times, Bulgaria has been a crossroad for population movement. Early settlement occurred mainly in the most fertile agricultural lands. Historical sources show that the first inhabitants of Bulgarian lands towards the end of the 2nd millennium are Thracians, who settled in the eastern half of the Balkan Peninsula.

The fertile lands of the Balkan Peninsula have become an important element attracting nomadic communities here.

Today's Bulgarians belong to the Indo-European language group and are the descendants of the South Slavs and a Turkish tribe named Proto Bulgarians, who settled in the territories of Danube in the 5th and 6th centuries. Population communities that constitute important ethnic groups in the Bulgarian state today also migrated to Bulgaria during this period.

The socio-economic changes after the Second World War, especially the improvement of free medical care and working conditions, have greatly reduced the mortality rate in Bulgaria. Today's Bulgaria's demographic characteristics are similar to those of developed countries. The birth and death rates are low and therefore the elderly population is also high.

As a result, if this fall continues the population will decrease to 5,748,061 by 2050.

Keywords: Rhodope mountain, Pomaks, Turkish tribe, Proto Bulgarians, Balkan Peninsula, Thracians, Population, migration of tribes.

KAYNAKÇA

Acaroğlu, Türker; *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

Acaroğlu, Türker; "Bulgaristan Türklerinin Dünü-Bugünü-Yarını", *X. Tarih Kongresi'nden ayrı basım*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.

Antonov, Alexander; Antonova, Valentina; *History of Bulgaria*, May Publisher, Sofia, 2008.

Atasoy, Emin; "Postsosyalist Dönemde Bulgaristan'da Yaşanan Demografik Kriz ve Yansımaları", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 12, 2007, s. 1-24.

Atasoy, Emin; *Beşeri ve Kültür Coğrafyası Işığında Bulgaristan*, MKM Yayıncılık, Bursa, 2010.

Atasoy, Emin; *Bizden Olan Ötekiler Asimilasyon Kısacasında Bulgaristan Türkleri*, MKM Yayıncılık, Bursa, 2011.

Bel, John; "Democratization and Political Participation in 'Post-Communist' Bulgaria." *Politics, Power, and the Struggle for Democracy in South-East Europe*. Edited by Karen Dawisha and Bruce Parrott. Cambridge University Press. 1997, s. 353-402.

"Bulgaria", *The American Historical Review* Vol. 97, No. 4 (Oct., 1992), Oxford University Press, 1992, s. 1105-1117.

Chary, Frederic B.; *The History of Bulgaria*, Greenwood Histories of the Modern Nations, USA, 2011.

Detrez, Raymond; *Historical Dictionary of Bulgaria*, Lanham, MD, ABD Rowman & Littlefield, 2015.

Eminov, Ali; Social Construction of Identities: Pomaks in Bulgaria, *JEMIE 6 (2007) 2* © 2007 by European Centre for Minority Issues, s. 1-24.

Eminov, Ali; *Turks and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, New York, Routledge, 1997.

Halaçoğlu, Yusuf; "Kuruluşundan Günümüze Bulgaristan'da Türk Nüfusu" V. *Milletlerarası Türkiye Sosyal İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler*, Atatürk A.Ş., Dil ve Kültür Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, Ankara, 1990, s. 505-513

Hoddinott, Ralph Field; *The Thracians*, Thames & Hudson, Londra, 1981.

Ghodsee, Kristen; *Muslim Lives in Eastern Europe: Gender, Ethnicity and the Transformation of Islam in Postsocialist Bulgaria*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 2009.

Gözenç, Selami; *Avrupa Ülkeler Coğrafyası*, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1998.

İnciciyan, Andreasyan, Hrand; "Osmanlı Rumeli'sinin ve Tarihi ve Coğrafyası", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 4-5, 1975-1976 Edebiyat Fakültesi Basımevi, s. 101-152.

İpek, Nedim; *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

Karpat, Kemal H.; *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma Göçler*, Timaş A.Ş.Yayınları, İstanbul, 2010.

Lütem, Ömer E.; *1983-1989.Türk-Bulgar İlişkileri*, Cilt.I, Ankara, 2000.

Mladenov, Chavdar; Dimitrov, Emil; "Depopulatsiyata - Osnoven Geografski Problem na Demografskata Kriza v Balgariya", *Evropeyskoto Bideşte na Balgariya i Razvitiето na Naseleniето, Sofiya.Tsentar za İzsledvane na Naseleniето pri Bilgarskata Akademiya na Naukite*, 2005, s.117-123.

Mladenov, Chavdar; *Population Distribution in Bulgaria.*, In: *Regional Challenges of the Transition in Bulgaria and Hungary*, Pécs: Centre for Regional Studies, 2002, s. 20-26.

Bar-Zohar, Michael; Beyond Hitler's Grasp: Heroic Rescue of Bulgaria's Jews, Adams Media Corporation, 1998.

Panayotov, Panayot; *İstoria Na Bulgari*, Veliko Tırново, 1998.

Penin, Rumen; Traykov Toni; Sultanova, Mariana; *Uçebnik po Geografiya i İkonomika za 9. Klas*, İzdatelstvo Bulvest, Sofiya, 2000.

Penin, Rumen; Traykov, Toni; Mariana Sultanova; *Geografiya na Balgariya*, Sofia, 2002.

Slatinski, Nikolay; "Natsionalnata Sigurnost i Demografskite Problemi na Balgariya", *Spisanie Mejdunarodni Otnosheniya*, Godina XXXV, Knijka 1, 2006, Sofia.

Şimşir, Bilal; "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu", *Bulgaristan'da Türk Varlığı, Bildiriler*, (7 Haziran 1985), TTK, Ankara, 1992.

Uzelli, Gönül; "Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Yapısı", *Sesler*, Yıl XXXII Mayıs-Haziran Üsküp-Makedonya, 1997, s. 316-317.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi*, Cilt.I, TTK, Ankara, 1998.

Ümertekin, Erol T.; Özgüç, Nazmiye; *Beşeri Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekân*, Çantay Kitabevi, İstanbul, 2014.

Yalçın, Emruhan; "Türk-Bulgar Ortak Kültürü", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 43, Ankara, 2009, s. 555-576.

(<http://www.nsi.bg/>)